

KÉRDEZ AZ IDŐ

ALFÖLDY JENŐ

Kérdőjelek a polgárosodáshoz

Romló közérzetünk egyre gyakrabban ad jelzéseket arról, hogy a történelem leckéiből megtanult aranyigazságokat az élet úgy veszi semmibe, mint valami notórius iskolakerülő. Az ókori Athén társadalmától a köztársasági és a császári Rómán át, Itália virágzó városállamaitól a francia, német és orosz felvilágosult abszolutizmusig, az ipari forradalmakat végigvivő nyugat-európai társadalmaktól egészen az eltorzult szocializmusból kilábaló kelet-európai országokig – mindenkor és mindenütt az a legfontosabb kérdés: mire jutott a társadalom a *polgárosodásban*.¹ Jószerével ennek mértékében ment végbe mindig, mindenhol az ipari fejlődés, a tudományos-technikai haladás, a jogállami berendezkedés, a jóléti állam, az emberi méltóság tiszteletben tartása, a közművelődés. Művészet, irodalom, közegészség, közbiztonság, közmorál.

Értékek és emberi teljesítmények persze az ősi, primitív és az autokratikus, despotikus vagy diktatórikus társadalmakban is születtek – az egyéni képességek csapnivaló körülmények között, azok ellenére is kibontakozhatnak és működhetnek, olykor éppen a dermedt közállapotok megváltoztatására tett erőfeszítések révén. Ám ettől még egyetlen elmaradott és embertelen társadalmi formáció számára sem jelent mentséget az, hogy a nyomorból kitörni szándékozó tehetségek éhezve és nyomorogva is világhírű művészekké lehettek, miként a száz-kétszáz év előtti oroszországi és galíciai zsidógettók nagy hegedűművészei. Ne tévesszenek meg minket az elmúlt évszázadok mecénáskodó fejedelmei és művelődő arisztokratái sem. Ők csak a katalizátor, a megrendelő és a mecénás szerepét töltötték be – bár el kell ismerni, ez is a fontos polgárerényekhez tartozik a szerencsés, hatalom védte városi társadalmakban. (Lásd az ókori Athén szellemi életét, az Augustus- és Maecanas-kori Róma irodalmát, a középkori Itália városállamainak művészetét, az Erzsébet-kori angol színházat, a XVII–XVIII. század németalföldi festészetét, a vele egykorú Erdély kulturális életét, a XIV. Lajos korabeli drámát, a XVIII. és XIX. század bő fordulóján virágzó német költészetet, zenét és tuda-

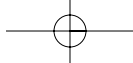
1 Nem térek ki a polgárság változatosságára és tagolódására; könyvnyi tanulmányt igényelne, hogy megkülönböztessen az ókori és középkori társadalmakban már meglevő városi, falusi kézműiparosi réteget, az ókori köztársaságok és császárságok, a középkori városállamok patríciusait, a mezővárosok parasztpolgárait, az ipari társadalmakban kialakuló burzsoáziát, a felvilágosodott Franciaország citoyenjeit és német követőit, a közigazgatás beámtereit, a hazai lateinereket és a szellemi élet különböző foglalkozási köreiből és értéktartományaiban működő értelmiséget. A Kodály Zoltántól származó megállapításnak az életszerű tanulságaira sem térek ki: „Honpolgár lehet csak világpolgár.”

mányt, a mi *Nyugat* folyóiratunkat és támogatóit.) A kifinomodó fejedelmi, főúri, főpapi és patríciusi igények kedvezhettek a virágzásnak, de maga a polgárosodás osztársadalmi produktum. A felvilágosult monarchikus, arisztokratikus vagy köztársasági hatalom érdeme jószerével abban állt, hogy nem gördített akadályt a polgári fejlődés elé. A XIX. század végének szellemi pezsgése Párizsban, Berlinben vagy az 1900-as évek Budapestjén nem éppen a bölcs hatalmasságok jóvoltából alakult ki, hanem azok ellenére, sőt azok ellen – lásd az első világháború éveinek irodalmát, művészetét.

Európa történetében a polgárosodás legfényesebb vívmánya az volt, hogy mintegy ötszáz esztendeig tartó szívós munkával kiharcolta azt a társadalmat, amely már nem a föléje tornyosodó feudális vagy „modern” diktatórikus hatalom szolgálatában teremti meg az emberi javakat (miként a tőkés országok gyarmatain vagy a fasizmus, a náciizmus és a bolsevizmus társadalmában), hanem összhangban tartja és tartalmassá, értelmessé teszi az értékteremtés föltételeit és céljait. Az iskolarendszer, a kulturális intézmények, egyházak, munkásegyesülések, szakmai és nőegyletek, ifjúsági alakulatok és más közösségi szerveződések lehetővé teszik az egyének számára a minél nagyobb mérvű esélyegyenlőséget s a természet adta emberi szükségletek társadalmiasulását és humanizálását. Önszabályozása révén megakadályozza, hogy alapvető igények kielégítésére szolgáló javak termelése sorvadjon el, mint például nálunk az őshonos tenyészállatoké, gyümölcsöké, gabonafajtáké s tájboroké. Elejét veszi annak is, hogy jobb sorsra érdemes agyvelők kallódjanak el a lassanként kiháló falvakban, a külvárosi nyomornegyedekben és a cigánytelepeken.

Magyarország az 1989–90-es rendszerváltozással – papírforma szerint – a polgárosodás útjában álló akadályok elhárításának útjára lépett. Nem szólok most arról, hogy miért nem volt itt és szomszédainknál elegendő szándék, mérlegelő megfontolás és bölcsesség ahhoz, hogy a szocializmus csődjéből kiutat kereső szellemi „elit” a két világrendszer egészséges szintézisére törekedjen. (Tisztelet a kivételnek, néhány gondolkodónak és politikusnak, aki ilyesmit akart, de a törtetőők átgázoltak rajtuk, és félresodorták őket az útjukból.) A rendszerváltás után mérlegelés nélkül, tervezés, megfontolás helyett a gyors hatalomszerzés, egyéni gyarapodás mohóságával ment végbe a javak és lehetőségek újraelosztása. A külföldi tőke segítségül hívása bizonyára elengedhetetlen volt, de ezért nagy árat fizettünk – a termelés intézményeinek és a piac nagy részének nem gazdáit, hanem alkalmazottait lettünk. S mi mindent vettünk át kritikátlanul. Értékválasztás helyett a kisebb ellenállás irányában haladtunk – gondoljunk csak arra, hogy mennyiben lettünk a természeti javak fogyasztói, felélői és pusztító kizsákmányolói, s mennyiben törekszünk jól felfogott érdekünkben önmagunk és a természet harmóniájára. A környezetrombolásban többnyire a fejlett államok és az élüzemek járnak elől. A polgárosodás élharcosai nem ilyesmiről álmodtak.

Ady Endre megérezte: a Nyugattól nem a szabadjára engedett tőke uralmát, nem a tőzsdécápák és a fegyvergyárosok mentalitását, hanem a minőségi európaiságot kell eltanulnunk, ha vinni akarjuk valamire. „Most pedig, jöjj, jó magyar-

[*Kérdez az idő*]

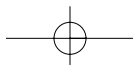
ság, / Nomádságnak szabad élte, / *Nyugatot ellen Nyugatot hozz* / S csörtesse új erőt a vérbe: / Sokáig nem tarthat ez a zavar”² – írta a költő, megelőlegezve Németh Lászlót, aki a *minőségelv* jegyében terelgette Európához a félszegen polgárosodó magyarságot. A „létező szocializmus” korszakában – amelyet a váltás óta „puhuló diktatúra” néven is emlegetünk – az élet számos területén megindult a polgárosodás, és le nem becsülhető eredményeket is elért. Még nem találkoztam erre vonatkozó kimutatásokkal, de emlékszem, hogy a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján micsoda lendülettel indult meg a kisárutermelés, s teremtett magának piacot, hogy azután rövid idő alatt beteljesedjen „a nagy hal megeszi a kis halat” régóta ismert törvénye, és polgárosodás helyett a csökkenő létszámú nagyburzsoázia és a növekvő, proletarizált tömeg vadkapitalista kettőse alakuljon ki. A multik néhány év alatt felmorzsolták a kisárutermelőket, alkalmazottként állították őket a saját szolgálatukba, vagy munkanélkülivé tették anélkül, hogy gondoskodtak volna a tehetős államról, amely segítséget nyújt a rászorulóknak nem csupán segítyekkel és alamizsnával, hanem továbbképzéssel is. A világháború és a szocialista szisztéma miatt elveszett fél évszázadot követően Európa keleti fertályán fél évszázadra kiesett a kisárutermelés áldásos, minőségteremtő iskolája. Rövid idő alatt nagyon kevés gazdagra és nagyon sok szegényre oszlott a népesség. Közül a középréteg helyzete is jóval ingatagabb lett, mint az egészségesen fejlődő társadalmakban.

A régi tőkés országok két okból virágzottak fel a XX. század második és harmadik harmadában, vagyis az 1929–32-es gazdasági világválság, illetve a második világháború múltával.

1. Fölismerték, hogy a piaci forgalom jobban működik, ha a szegényebb társadalmi rétegek is fogyasztókká válnak – lásd Roosevelttel gazdasági reformját, a *New Deal*-t. A betanított munkásnak is viszonylag magas életnívót adtak, így adtak értelmet a tömegtermelésnek. Bevált az évezredek óta létező, de azelőtt nem elég figyelemre méltatott *piac* mindenhatóságának elmélete és gyakorlata. Ennek mobilizáló, kiegyensúlyozó, önszabályozó szerepe és kedvező társadalmi hatása elismerést érdemel. A kapitalista világ hetven-hetvenöt évre magához tért, és az emberiség leglátványosabb korszakát produkálta ebben az időszakban. Megteremtette a szükséges szociális hálót is. Megtehetette, mert a több száz éve építkező – s a nagy megrázkódtatásokat is viszonylag rövid idő alatt kiheverő – liberális és demokratikus polgári berendezkedés és módszer – Weöres Sándor versével szólva – „fürdik az erő fölöslegében”.³ Tekintélyes, Leibnizre–Hegelre–Marxra licitáló nyugati elemzők szerint (például Fukuyama) a XX. század második felében be is következett „a történelem vége”: a fejlett neoliberais társadalmak után nincs szükség új formációra – ez gondoskodik saját működőképességéről az idők végezetéig. Ha nem ordítana belőle az önellentmondás, a tréfa kedvéért azt mondanám: az ősmozgató emberiség, mint az Öregisten, befejezte a teremtést, akár nyugállományba is vonulhat.

2 Ld. Ady Endre: *Utálatos, szerelmes nációm* (1914). Kiemelés: A. J.

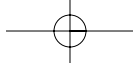
3 Weöres Sándor: *Hephaistos*.

2. Nem divat ma kimondani, de a nyugati jóléti államok háború utáni felvirágzása jórészt a kapitalista és a szocialista világrendszernek, pontosabban a vele folytatott vetélkedésének köszönhető. A kétféle szisztéma egymásmellettsége súlyos ütközésekbe, helyi háborúkba, gyűlölködésbe és ideologikus-propagandisztikus hazudozásba sodorta az emberiséget – ösztönző hatása a nyugati oldalon mégis kedvező volt. A tőkés világ kedvezményezettjei be akarták bizonyítani, hogy az ő világuk sokkal vonzóbb, mint a szocialistáké, s jól használták ki helyzeti – és persze a termelési szisztémából is fakadó – előnyüket. Az eredendően elmaradottabb és rosszabb történelmi örökséget hurcoló szocialista fél nem a jólét, hanem a szegénység egyenlőségét valósította meg. A szabadságjogok nagy részét megvonta az emberektől. A két világrendszer közötti fogcsikorgó verseny kínos helyzetbe hozta a szocialista felet, de a jóval eredményesebben működő nyugati oldalon is taktikai belátást követelt. A nagytőkéseknek le kellett mondaniuk a termelésből fakadó haszon egy részéről ahhoz, hogy vonzóbbá tegyék társadalmukat. Ugyanakkor olyan fegyverkezési versenyt indítottak el, amely részben tönkre tette a Szovjetuniót és szatellitjeit, másrészt föllendítette a hadiipart, és elejét vette a piaci válságnak. A fegyverkezési hajsza haszonélvezői nem sejtett gazdagsághoz jutottak. A „hidegháború” lapjai úgy voltak kiosztva, hogy a partit csakis a kapitalista fél nyerhette meg.

* * *

A nyugati jóléti társadalmakban a két világrendszer vetélkedése és annak a gazdaságra gyakorolt felhajtóereje megszűnt a szocialista országok gazdasági, majd politikai összeomlásával és a rendszerváltással. Kapu nyílt ezen országokon, amelyen át beáramolhatott a nyugati tőke. Birtoklói hatalmas haszonforrásra tettek szert. A keleti munkaerő és nyersanyag sokkal olcsóbb, mint az otthoni, s a piacot is meg lehetett szerezni. A felzárkózásra áhító országokban könnyű volt elsorvasztani a konkurenciát, mert a szocialista korszakból örökölt, elavult üzemek, gyárak, gépi berendezések rövidesen romhalmazzá és rozsdatemetővé váltak. A volt szocialista országokban titokzatos feliratú, dobozszerűen zárt üzemek nőttek a külvárosokban s a fő közlekedési vonalak mentén és csomópontjain. Városaink előnyös fekvésű, belső területein csillogó-villogó hivatal- és banképületek emelkedtek, szállodák létesültek, hirdelve mindenütt a nemzetközi tőke és a mindnyájunk által nagy reményekkel várt Európai Unió jelenlétét. A kilencvenes évek elején elszaporodott kis boltok, üzemek nem sokáig éltek – soha annyi bezárt boltot, üzemet nem lehetett látni, mint az utóbbi másfél-két évtizedben. A munkaerőt lefölköztek a nagyüzemek, a főleg a munkanélküliek és a kalódó emberek táborát szaporította, s egy sereg szakember azon vette észre magát, hogy nincs szükség a tudására – szakmájával együtt fölöslegessé vált. A társadalom megújulásra („innovációra”) nem képes rétegei végleg leszakadtak az általános versengésben. A szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hirdető demokráciának kiáltón ellentmondva egyre több iskola szűnt meg, csökkent a kórházi férőhelyek száma, aránytalanul drágult a közlekedés, nőtt a bűnözés, honossá vált az azelőtt szinte ismeretlen drogfogyasztás, rohamosan romlott a közbiztonság.

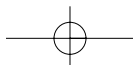
[*Kérdez az idő*]

Nem „politizálok”, legalábbis pártpolitikai értelemben. Csupán az ország helyzetéről és a körülállásról beszélek. Nem azzal foglalkozom, hogy ki mit és hogyan rontott vagy mulasztott el – kezdve az ország teljes eladósodásán, folytatva tartalékaink számító, cinikus és/vagy kétségbeesett kiárusításán –, csupán azt nézem, hogy hová lett a rendszerváltás eredeti célja és értelme: a Magyarországon évszázadok óta késlekedő és egyre égetőbbben hiányzó polgárosodás. S a hozzá való, polgárerényekkel fölvértezett ember. Pedig a polgári társadalom intézmény-rendszere – névlegesen vagy valóságosan, de – megvan. A polgárságot magának a polgárosodásnak kellene kitermelnie és (közgazdász nyelven mondva) állandó „bővített újratermeléssel” reprodukálnia, mert a polgár ebben az osztálytársadalmi folyamatban keletkezik, jön létre és gyarapodik: a polgárosodás legfontosabb terméke ő maga. Kitermeli ugyan az ellene forduló munkanélkülit, a bűnözőt, a prostituáltat és a polgári rend ellen szervezkedő politikai alvilágot is. Akárcsak azt az élősdit, amely a joghézagokat kihasználva, ügyesen manipulálva, a hatalommal összefonódva szörnyű károkat okoz a sokaságnak.

Vajon az utóbbi húsz esztendő mennyiben tükrözi a polgárosodás folyamatát? Hol virágzanak a polgárerények? A polgári szorgalom, tartás, öntudat, erkölcs? Talán a parlamentben? A sajtóban? A televízió által közvetített, félbevágott művészetben, szórakoztatóiparban? A közlekedési morálban? Az iskolákban? A kórházakban? A közbiztonságban?

Vajon a mezőgazdasági termelés egyre magasabb hozadékkal és javuló minőségben, a környezetvédelemmel is törődve elégíti ki a lakosság élelmiszer-szükségleteit? Olyan gazdálkodás körvonalai bontakoznak-e ki előttünk, amelyben az egyre fejlettebb gépeknek köszönhetően egyre felkészültebb mezőgazdasági munkás (technikus, mérnök) műveli meg egyre magasabb színvonalon az egyre nagyobb termőföldet? – 1945 előtt az ország lakosságának több mint hatvan százalékára rúgott a parasztlakosság. Ez a hatalmas, hasznos és kulturálisan is, munkaerőkölcseiben is nagy hagyományú embertömeg folyamatosan apad, gyérül, és megy tönkre a városi munkásszállókban s az aluljárók matracain. Az egykori parasztemberek és utódaik alig-alig kapnak esélyt a fölemelkedésre, az egészségesebb életkörülményekre és életmódra, a művelődésre, a szolgáltató, önmegvalósító és közhasznú értelmiségivé válásra, a boldogulásra. A rohamosan növekvő, támogatásra szoruló és elhanyagolt romatársadalom növekvő szociális problémái a szegényedő, sorvadó, öregedő és egyre inkább kiszolgáltatott parasztság maradványát terhelik. Az együttélés leküzdhetetlen nehézségeire csupán a tragikus események hívják fel ideig-óráig a főhatóságok figyelmét, és kedvezőtlenül befolyásolják a romákról alkotott közvéleményt.

Ki törődött azzal, hogy mi lesz a használhatatlanná vált, monstruózus szocialista nehézipari létesítmények alkalmazottaival? Mi lesz tudásukkal, munkaerejükkel? Biztos-e, hogy teljességgel hasznavehetetlenekké váltak azok a kohók, gyárak és más nagyüzemek, amelyeknek emberállományát szélnek eresztették anélkül, hogy gondoskodtak volna átképzésükről, új munkahelyeikről és megélhetésükről? Én úgy tapasztaltam, hogy csak a létesítmények helyén maradt, olcsón felvásárolható

[*Kérdez az idő*]

üres telkek érdekelték az új hatalom embereit, azokat, akik valahonnét hirtelenül elővarázsolták az ehhez szükséges alaptőkét. Ők persze diadalmasan „polgárosodtak”: irodájukban a legmodernebb szupertechnikának megfelelő számítógépek duzzsolnak, méregdrága kocsikban, elegáns öltönyben feszítenek, és nem a városvégi piacon vásárolt termékekből készítik el az ebédjüket, hanem valamelyik előkelő, külföldi cégért viselő vendéglőben étkeznek a magukhoz hasonló üzletfelekkel.

Vajon milyen kultúrát fogyasztanak és támogatnak – mai szóval: szponzorálnak – ezek az újjgazdag urak és hölgyek – ugyancsak új magyar szóval – a *japik* és fizetett megbízottaik? Esténként, amikor az utolsó mobiltelefonos üzleti tárgyalásukon is túljutottak, az olvasólámpa fénykörében a szociális egyenlőtlenségeket feltáró irodalmi művek gyönyörűségeinek adják át magukat? Vagy inkább a tőzsdei pénzbiznisz híreit tanulmányozzák, és szabad idejükben pornófüzeteket és ínyesmesteri magazinokat lapozgatnak? Az alpári humorú tévéműsorok, politikai és valóságshow-k önfelcst röhögőgörcsének adják át magukat? Vajon ők azok a nyugati példákat követő polgárok, akikre húsz-huszonöt éve hasonítani akart itt boldog-boldogtalan?

Hol folyik a húsz éve beharangozott polgárosodás? Kiket, miféle lényeket találnak Magyarországon (és Szerbiában, Romániában, Lengyelországban, Ukrajnában, Oroszországban, Belorussziában és Bulgáriában stb.) a majdan megelevenedő sci-fik úrutasai?

